धरः। "रजस्वला यदा दृष्टा गुना अम्बूकरासनैः। पञ्चरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति। उर्द्धं तु द्विगुणं नामे वैश्ये तु त्रिगुणं तथा। चतुर्गुणं स्मृतं शूद्रे दंपेऽप्यत्रात्रता भवेदिति"।

तस्या नैमित्तिकस्नानशुद्धिस्नानप्रकारस्तत्रैव दर्शितः यथा। तत्र नैमित्तिकस्नानप्रकारस्तु स्मृत्यर्थसारे। "स्नाने नैमित्तिके प्राप्ते रजोदर्शने पात्राचरितेनेन स्नात्वाद्भिः सिक्तगात्रा वाङ्गोपाङ्गं वस्त्रं संनिधीयान्यवस्त्रधारणं कृत्वा व्रतचरेदिति"। अथ शुद्धिस्नानं स्मृत्यर्थसारएव। "रजस्वला यदिस्पृत्तिकाभिः शौचं कृत्वा भवं प्रक्षाल्य-दनभावनपूर्वकं संगवे स्नात्वात्" इति। अथ स्नानान्तरमपि रजःस्रवे विशेषोऽभिधीयते। कात्यायनेन "रजस्वला यदा नारी त्रिरात्रमशुचिर्भवेत्। प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी। तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुद्ध्यति। भर्तुः शुद्धा चतुर्थेऽह्नि स्नाता नारी रजस्वला। दैवे कर्मणि पित्रे च पञ्चमेऽहनि सुव्रतो"त्युक्त्वाभिहितम्। "रागजं रोगजञ्चैव द्रव्यजं कालजं तथा। यद्रागरोगद्रव्योत्थं तद्रक्तं प्राह भार्गवः। कालजं तु रजःसंज्ञं तत्रात् तत्रैव साऽशुचिः"। एवां लक्षणानि। "अर्वाक् प्रसूतेरुत्पन्नं मेदोबध्यान्वाप्तु यत्। तद्रागजमिति प्रोक्तं प्रजोद्भेदसमुद्भवम्। रोगेण यद्रजः स्त्रीणामन्यत्रं संप्रवर्त्तते। नाऽशुचिः स्त्री ततस्तेन यतो वैकारिकं भवम्। अन्यादिदोषवैषम्यादसकृत्प्रवर्त्तते। रोगजं तत्समुद्दिष्टमथ द्रव्यजमुच्यते। द्रव्यजं धातुवैषम्यचेतद्रव्योपभोगजमिति"। "चारभ्य चार्त्तवदिनादेकविंशतिवासरे। मासादूर्द्ध्वं रजोयत् स्यात्कालजमुदाहृतम्। रजस्वला यदा नारी पुनरेव रजस्वला। सा विंशतिदिनादूर्द्ध्वं त्रिरात्रमशुचिर्भवेत्"। ततः पूर्वं तु "रजस्वला यदि स्नाता पुनरेव रजस्वला। अष्टादशदिनादर्वागशुचित्वं न विद्यते। एकोनविंशतेरर्वागेकाहं स्यात् ततोऽधिकम्। विंशतिप्रभृत्युत्तरेषु त्रिरात्रमशुचिर्भवेदिति"। कश्यपस्तु। 'रजस्वला सती नारी पुनरेव रजस्वला। अष्टादशाहात् प्राग्यापि अशुचिः स्यात्त्रिरात्रकम्। तदूर्द्ध्वं दिनादूर्द्ध्वं रजसा युज्यते यदा। अष्टादशाहात् पश्चाऽपि त्रिरात्रमिति निश्चयः। एकादशेत्वहोरात्रं त्रिरात्रं द्वादशेऽहनि। उर्द्ध्वं त्रिरात्रं विज्ञेयमिति कुरुद्विजोदितमित्यादि' परस्परविरुद्धवचनम्' जातिभुजयोऽ-स्यादेयभेदेन व्यवस्थापनीयम्"। स्नानकालोत्तराहुत्तरत्वेन व्यवस्थेति रघु०। रजःकालाज्ञाने प्रजापतिराह "अविज्ञाते भवे सा च भवद्दसमा यदि। कृतं गेहेषु जुहं स्यात्कुलिसया; त्रिरात्रतः। रजः प्राप्तकालसंदेहेऽपि सएवाह। "निःसंदेहे परिज्ञाने आर्त्तवे शुद्धिकारणम्। संदेहकाले स्नानं स्यादित्युवाच प्रजापतिरिति"। अथ रात्रौ रजोदर्शने विशेषः। "अर्द्धरात्रपर्यन्तं पूर्वदिनमिति परे परदिनगणना वा त्रिभागाया रात्रेर्भागद्वयं पूर्वदिनान्तर्गतमित्यन्ये। सूर्योदयादर्वाक् पूर्वदिनमिति परे। यदाह काश्यपः। 'उदिते तु यदा सूर्ये नारीणां दृश्यते रजः। जनं वा विपत्तिर्वा तस्याहस्तस्य पर्यरो। अर्द्धरात्रावधिः कालः सूतकादौ विधीयते। रात्रिं कुर्यान्त्रिभागां तु द्वौ भागौ पूर्वगामिनौ। उत्तमोऽयः प्रभातेन युज्यते सूतसूतके। रात्रावेव समुत्पन्ने सूते रजसि सूतके। पूर्वमेव दिनं ग्राह्यं यावन्नाभ्युदितोरविरिति"[2]। अत्रापि देशाचारादिना व्यवस्था द्रष्टव्या। अथ रजस्वलायाः व्याधिरोगसंभवे शुद्धिविधानं स्मृत्यर्थसारे। रजस्वलां ज्वरितां चतुर्थेऽहनि सचेलनयग्राह्यात्य दशसहस्रोद्वादशसहस्रो वाम्या वा स्पृष्टाचमेदिति"। उशनापि "ज्वराभिभूता या नारी रजसापि परिप्लुता। कथं तस्या भवेच्छौचं शुद्धिः स्यात् केन कर्मणा?। चतुर्थेऽहनि संप्राप्ते स्पृशेदन्या तु तां स्त्रियम्। सा सचेलावगाह्यापः स्नात्वा स्नात्वा पुनः स्पृशेत्। दशद्वादशसहस्रो वा आचामेच्च पुनः पुनः। अन्ते च वाससा त्यामसतः शुद्धा भवेत्तु सा। दद्याच्छक्त्या ततोदानं सप्ताहेन विशुध्यति। आतुराणां तु सर्वेषामेवं शुद्धिर्विधीयते" इति। अथोदक्याशुद्धानां चेतनानां सचेलं स्नानम् अचेतनपीठादीनां प्रक्षालनं, तत्रोदक्यादिस्पृष्टाचेतनस्पर्शे आचमनम् "उदक्याशुद्धिभिः स्नायात्स्पृष्टस्तैरपस्पर्शेदिति" याज्ञवल्क्यस्मरणात् उदक्यादिस्पृष्टचेतनस्पर्शे तु द्वितीयस्यापि स्नानमेव यथाह मनुः. "दिवाकीर्त्तिमुदक्यां च पतितं सूतिकां तथा। यवन्तस्पर्शिनं चैव स्पृष्ट्वा स्नानेन शुद्ध्यति" तृतीयस्य त्वाचमनं यथाह संवर्त्तः "तत्स्पर्शिनं स्पृशेद्यस्तु स्नानं तस्य विधीयते। अर्द्धमाचमनं प्रोक्तं द्रव्याणां प्रोक्षणं तथा" एतदमतिविषयं बुद्धिपूर्वस्पर्शे तु तृतीयस्यापि स्नानमेव "पतितचण्डालसूतिकोदक्याभ्यस्पर्शितत्स्पर्शोपस्पर्शने सचेलस्नानाच्छुद्धिरिति" गौतमस्मरणात्। चतुर्थस्याचमनं यथाह देवलः "उप-